

K problematice mikro států a závislých území

BOŘIVOJ HNIŽDO

V posledních číslech Politologického časopisu se objevily dva články M. Kubáta a P. Sokola, zabývající se problematikou mikro států a závislých území.¹ Autoři poměrně dobře sebrali faktografický materiál k politickým systémům sledovaných celků, který pak kompilačně využili v obou studiích. Tam, kde se drželi komparace daných systémů, je výsledek jejich postupu rozhodně zajímavý a i užitečný pro rozšíření znalostí naší politologie o oblastech většinou velmi vzdálených od našeho státu.

Oba články svojí tematikou pochopitelně zasahují do problematiky politické geografie. Problémem však je, že otázka mikro států a tzv. závislých území je rozhodně komplexnější a metodika přístupu, kterou zvolili autoři, může vést k povrchnosti a až k scestnému pohledu na danou tematiku. Je to způsobeno především tím, že dané téma patří (a týká se to především článku o závislých území) do problematiky studia těch politických celků, s kterými existují problémy se zařazením do kategorie suverénních států. Tady se dostáváme do oblasti zájmu i geopolitiky – jako té části politologie – která sleduje působení politické moci a procesů v geografickém prostoru. A to již nevystačíme s kompilačním přístupem k tématice, ale je třeba mikro státy a závislá území dát do kontextu působení geopolitických procesů současného světa. Nepochopení těchto procesů – např. dekolonizace (a obě studie jsou toho bohužel dobrou ukázkou) – vede autory, přes pečlivé faktografické zpracování dané tematiky, k zásadnímu nepochopení problematiky.

Netýká se to tolik prvního článku o mikro státech, neboť autoři si dali za základní podmínku, že budou sledovat jen politické jednotky, které vyhovují kritériím pro to, co můžeme nazvat suverénním státem. Samozřejmě i zde je možné se dostat do problematiky sporných případů, jako jsou politické jednotky, kde území není výrazným atributem státnosti a chybí např. plné členství v OSN. Autoři správně do této kategorie dávají Řád maltézských rytířů a sám bych sem přiřadil (na rozdíl od autorů) i Vatikán. Některé další státy, jež podle autorů splňují kritéria státu, rozhodně také patří do tematiky území s problematikou suverenity (např. Nauru, Tuvalu nebo Monako a San Marino). Toho jsou si autoři dobře vědomi a také to ve svém článku zmiňují.

Problémem je, že rozdělení mikro států do různých kategorií pojali autoři čistě geograficky podle rozlohy (naprosto přirozená hranice jim připadá rozloha 1000 km², jednotka ostatně většinou nepoužívaná v daných zemích). Jen u tzv. velkých mikro států rozlišili dvě skupiny podle počtu obyvatel. Z toho důvodu, až scholasticky, se do jedné skupiny středních mikro států dostaly na jedné straně Lichtenštejnsko a Palau (Belau) a na straně druhé Malta, Barbados nebo Maledivy. Při kategorizaci jakéhokoliv politického jevu, včetně velikosti státu, nelze postupovat takovým striktním metodickým způsobem, jaký zvolili autoři. Svatý Tomáš a Princův ostrov se autorům do kategorie mikro států nedostal asi jen proto, že jimi určenou hranici pro mikro státy překračuje, a to jen podle některých údajů, o 1 km². Naopak dostaly se do této kategorie Singapur a Bahrajn, které rozhodně mají podle rozlohy a počtu obyvatel blíže k Mauriciu nebo k Trinidadu a Tobagu než k většině států, které autoři sledují. Nelze také tvrdit,

že neexistuje literatura k problematice mikro států. Je třeba například sledovat problematiku Commonwealthu, jehož členy je většina mikro států.² K vlastnímu rozboru sledovaných států nemám výhrad, autoři shromáždili dostatečný faktografický materiál a jejich komparativní analýza mikro států je rozhodně pozitivním příspěvkem k našim znalostem politické geografie a komparativní politologie.

Druhý článek se zabývá problematikou závislých území. Sám tento pojem je samozřejmě velmi široký. Škála závislosti v historii i v současnosti byla a je u různých politických celků velmi rozdílná. I v užším slova smyslu musíme mezi závislá území zařadit různé kategorie politických jednotek, které mají problém se svojí suverenitou, nejen kolonie. Jde například o území pod vojenskou okupací, o problém tzv. quasi států, o území s nejistým politickým statutem, o území pod správou více než jednoho suverénního celku nebo o mezinárodní území.

Autoři si správně zúžili tematiku na ta závislá území, kde závislost na nějakém suverénním státu je jasně proklamována (na rozdíl od řady quasi států, kde faktická závislost se často naopak pokud možno zdůrazňuje co nejméně). Základním problémem je, že pojem závislé území autoři chápou jako synonymum pro pojem kolonie. S tímto názorem, přestože zastávaným i v naší literatuře, nelze souhlasit.³ Je možné ho přijmout obecně, v ne odborné literatuře, ale v politologii a v politické geografii může způsobit řadu nepřesností až chyb. To se také bohužel autorům stalo. Je to vidět již na tom, že si neumí poradit s některými celky, zda je zařadit do kolonií nebo ne. Škála takto problematických území je podle nich široká – od okupovaných území (podle nich Západní Sahara), přes sektory v Antarktidě a území pod správou OSN (podle autorů Východní Timor), až po protektoráty (podle autorů Árád Kašmír). Metodická bezradnost je pak vidět na dalších příkladech autorů s problematickými koloniemi. Autoři do této skupiny zařazují autonomní ostrovy v blízkosti Skotska (skutečně nevím, co mají na mysli), subjekty federací (sic!) jako např. Aljaška, enklávy (asi lépe politologicky exklávy) jako Cabinda, pronajatá území (Guantanamo) či anektovaná území jako Sikkim.

Bohužel tato metodická bezradnost je ještě zkomplikována jejich třemi kritérii, z nichž splnění alespoň dvou dává podle autorů právo z politicko-geografického pohledu nazývat tyto území koloniemi. Už toto je metodicky podle mě velmi nepřesné, navíc kritéria jsou autory zvolena velmi nepřesně.

Historickým kritériem rozumějí autoři závislost, která byla vytvořena v minulosti a je ponechána do dnešní doby bez ohledu na jiné okolnosti. Geografickým kritériem chápou zase stav, kdy je území geograficky značně vzdáleno od mateřské země (je „za mořem“) bez ohledu na to, zda je její integrální součástí nebo disponuje autonomií. Politické kritérium pak znamená, že území není integrální součástí mateřské země (pokud ano, tak disponuje širokou autonomií).

Takto určená kritéria jsou velmi mlhavá. Jak daleko je „značně daleko“? Jiný kontinent, i když je blízko? Za mořem je i Severní Irsko, které by pak mohlo splňovat hned všechna tři kritéria. Bohužel navíc jsou tato kritéria velmi nesprávná politologicky. Širokou autonomií disponuje např. Skotsko nebo Katalánsko – splňují tedy politická kritéria pro označení kolonie? Když se autorům do seznamu nevešlo Severní Irsko, proč potom mají ve své tabulce současných kolonií uvedeny Ålandy, Faerské ostrovy nebo Azory? V tomto seznamu kolonií je podle takto špatně zvolené metodiky i řada území, která podle autorů splňují všechna tři kritéria, ale domnívám se, že je za kolonie nemůžeme považovat. I řada dalších území v této tabulce však také nemůže být, podle mého názoru, chápána jako kolonie. Z politologického i z politicko-geografického hlediska.

Abychom porozuměli současné problematice závislých území, musíme se pokusit pochopit procesy kolonizace a dekolonizace, a to v jejich komplexnosti. Badatel tak nestojí před problémem nedostatku literatury, jak se domnívají autoři, spíše může mít problémy se zvládnutím jejího enormního množství. Autoři se také mýlí, když se domnívají, že jde jen o literaturu historickou. Geopolitika, teorie imperialismu, koloniální politiky, dekolonizace, nacionalismus, procesy formování a budování nových států a jejich politických systémů, nekolonialismus, nový imperialismus – to jsou všechno témata spadající do politikologie.

Kolonizace je historický proces, který jen v moderních dějinách probíhal dlouhé historické období a s evropskými dějinami je spjat minimálně s celým obdobím od konce středověku až do první světové války. Kolonialismus jako politický proces měl své charakteristiky rozdílné u jednotlivých států a nemůžeme ho chápat jenom jako „zámořský“ výboj západoevropských států, neboť byl významný i pro země (např. Rusko), kde probíhal v rámci jednoho rozšiřujícího se politického regionu. Z hlediska politické geografie nejpodstatnější bylo, že pod pojmem závislé území se začalo chápat teritorium, které nebylo spravováno jako integrální součást daného státu.

Samozřejmě, že politiky jednotlivých zemí byly různé, což reflektovalo i označení těchto závislých území. Například z pohledu Británie (nejvýznamnější koloniální mocnosti) byly v klasickém období kolonialismu v 19. století chápány pod názvem kolonie především tzv. bílé osady (pozdější dominia Kanada, Austrálie, Nový Zéland a Jižní Afrika), kdežto území získaná především v tropických oblastech (tzv. nevhodná pro kolonizaci) v poslední třetině 19. století byla označována jako protektoráty. Výjimkami zde byly základny získané již dříve, navíc často (např. kolonie Aden, Singapur, Hong-Kong) s nově zavedeným správním systémem, nebo vhodné pro bílé usedlíky (např. kolonie Jižní Rhodesie nebo vnitrozemní Keňa bez pobřežního protektorátu). Indie byla navíc zvláštním případem – vlastním impériem.

Při čistě politologické kvalifikaci bychom mohli závislá území klasického kolonialismu rozdělit na kolonie, kde suverén zavedl naprosto nový způsob politické správy a zrušil starý – pokud tu vůbec existoval a na protektoráty, kde suverén zachoval částečně politickou správu, která zde existovala před ztrátou suverenity (nebo si alespoň uvědomoval, že vnucuje svoji suverenitu naprosto cizímu politickému prostředí). Geografická vzdálenost nehraje tedy z politologického hlediska žádnou roli, rozhodující je, že území je spravováno jako samostatná jednotka, která není integrální součástí suverénního státu. Proto Chiva a Buchara byly závislými územími Ruska, přestože geograficky sousedily s vlastním územím Ruska. Naopak Irsko pouze před rokem 1801 bylo kolonií Velké Británie, neboť v tomto roce se stalo součástí Spojeného království. Stejně tak území, které je geograficky oddělené od území suverénního státu, ale je jeho integrální součástí (tzv. exkláva), nemůže být proto chápáno jako závislé území.

Toto jsou obecné zásady, které platily jak v minulosti, tak platí v současnosti. Že geografická vzdálenost od území suverénního státu není tím nejdůležitějším znakem závislého území je i fakt, že politologická literatura zná problematiku tzv. vnitřního kolonialismu, kam lze zařadit celky tvořící integrální součást daného státu, ale jsou určitým způsobem vyloučeny z vnitropolitické správy daného státu (např. indiánské rezervace v USA nebo Hong-Kong jako zvláštní administrativní jednotka Číny).

Existence závislých území v současnosti není však jen jakýmsi reliktem z období kolonialismu, ale především produktem procesu dekolonizace, i s jeho problémy. Tento proces nebyl v žádném případě jednostranný a nelze ho chápat jen jako produkt nacionalistického hnutí

v daných územích. Důležitá byla i aktivní role koloniální velmoci (stejně tak pro kolonizaci nebyla důležitá jenom politika centra, ale rozhodovala i konkrétní situace v daném území). Vedle nacionalismu lze pro dekolonizaci jako důležité politické procesy označit i politickou emancipaci, internacionalizaci suverenity a integrování.

Příkladem, kdy politická emancipace se stala rozhodujícím procesem v dekolonizaci a stala se pro získání politické identity důležitější než nacionalismus, mohou posloužit příklady tzv. britských dominií, kde získání plné suverenity (v letech 1926 až 1931) bylo výsledkem dlouhého emancipačního procesu založeného především na vnitřním politickém vývoji a na zachování určitých politických vazeb s mateřskou zemí (které ostatně, např. zachování personálních unií, existují dodnes). Před rokem 1931 tedy britská dominia neměla sice plnou suverenitu, ale rozhodně nebyla koloniemi. Stejně postavení semisuverénního státu má dnes např. Portoriko, Cookovy ostrovy nebo Niue.

Internationalizace byl další způsob dekolonizace. Tento způsob byl jak známo použit po první světové válce zavedením tzv. mandátní správy a po druhé světové válce zavedením tzv. poručenských území. Že tato území nemohou být považována za skutečné kolonie, potvrdil příklad Jihozápadní Afriky. Toto svěřenecké území se pokusila Jižní Afrika začlenit v 60. letech jako provincií do svého státu. OSN zareagovala tím, že de iure odebrala Jižní Africe správu tohoto území. Proto nelze za kolonii považovat např. Severní Mariany. Tento proces dekolonizace byl použit do jisté míry i v současnosti – v případě Východního Timoru, který je po referendu o nezávislosti územím pod správou OSN. Internationalizace se jeví také jako způsob řešení, kdy závislé území je předmětem sporu dvou a více států.

Třetí alternativou k nacionalizaci jako nejčastější formě dekolonizace se stal proces politického integrování. I zde hrály a hrají roli rozdíly v tradičních koloniálních politikách jednotlivých zemí – zda se prosazovala spíše přímá či nepřímá koloniální správa, volnější či pevnější vztah k metropoli. I v dějinách dekolonizace britských závislých území, tedy u mocností prosazující tradičně „oddělenou“ administrativu kolonií a mateřské země, známe příklady, kdy část politické reprezentace v koloniích částečně uvažovala o dekolonizaci formou připojení ke Spojenému království. Šlo o Maltu a Seychely a stále je tato otázka diskutována na Gibraltaru.

Téměř protipólem britské koloniální politiky byla Francie prosazující tzv. přímou správu a obecně myšlenku „zámořské Francie“. Proto také politická integrace závislých území k samotné Francii byla vždy téměř rovnocennou politickou alternativou k nezávislosti kolonií. Výjimkou byla jihovýchodní Asie a závislá území v arabském světě – protektoráty a mandátní území. Dramatický příklad neúspěchu integrace v Alžírsku vedl Francii k tomu, že raději dala ve svých závislých územích v subsaharské Africe přednost jejich nacionalizaci v dekolonizačním procesu.

Přesto tzv. zámořské departementy jsou příkladem úspěšné dekolonizace integrováním. Tato území nemůžeme, na rozdíl od autorů, považovat ani za závislá území, natož za kolonie, neboť jsou integrální součástí Francie i EU. Stejně to platí o Kanárských ostrovech (přestože na seznamu OSN pro dekolonizaci jde o autonomní region Španělska) a Ceutě a Melille (exklávy provincií Cádiz a Almería). Autonomními regiony, které jsou politicky integrální součástí státu a tedy je nelze považovat za závislá území, jsou také portugalské Azory a Madeira nebo autory také uváděné finské Ålandy.

Seznam kolonií u autorů se může ještě změnit, když připomeneme ta území evropských států, která sice mají zvláštní územní statut vně vlastní země (indikátorem může být, že nejsou

územím EU), ale volí své politické zástupce do legislativních orgánů suverénního státu). Za takové quasi-kolonie můžeme považovat např. St. Pierre a Miquelon, Faerské ostrovy nebo Grónsko, ostatně u posledních dvou dekolonizace probíhá spíše procesem politické emancipace jako u semisuverénních států.

Současné kolonie jsou tak spíše produktem určitého selhání dekolonizačního procesu než reziduem koloniálních politik. Toto selhání má několik důvodů. Snad jediné příklady národně osvobozenického hnutí, a autoři to správně připomínají, najdeme jen na Nové Kaledonii a Faerských ostrovech. Spíše vidíme snahy o politickou emancipaci či o integrování k mateřské zemi. Všechny tyto problémy však narážejí na dvě obtíže. Buď jde často o velmi malá území s malým počtem obyvatelstva, takže plná suverenity se zdá proto jako problematická v současném mezistátním systému, nebo zase proces dekolonizace naráží na komplikované mezinárodní vztahy. Autoři článků připomínají několik závislých území, která jsou v současnosti příčinou sporů mezi suverénními státy, překvapivě však zapomněli na snad nejdramatičtější konflikt v nedávné historii, na britsko-argentinský spor o Falklandy-Malvíny z roku 1982.

Snad nejlepším příkladem, že současné kolonie jsou příkladem selhání dekolonizace z důvodu mezistátních rozporů, je Gibraltar. Toto území v roce 1704 obsazené Anglií je na základě Utrechtského míru z roku 1713 pod britskou správou. Gibraltar komplikuje vztahy Spojeného království a Španělska, dvou členských zemí EU. Tyto vztahy byly zvláště dramatické za frankistického režimu, kdy Španělsko uzavřelo hranice s Gibraltarem. Blokáda hranic skončila až s procesem začlenění Španělska do Evropského společenství. Ani dnes není problém suverenity nad Gibraltarem plně vyřešen, i když stále probíhají jednání jak na úrovni britsko-španělské, tak též britsko-gibraltarské. Statut kolonie sice viditelně nevyhovuje žádné zúčastněné straně, nicméně dlouho zůstával nejlepším řešením pro všechny strany. Obyvatelé Gibraltaru by dávali rozhodně přednost nezávislosti (španělská blokáda nepřímo dokázala možnost existence nezávislé na Španělsku), což je nepřijatelné ne pro Británii, nýbrž pro Španělsko. Ani demokratické Španělsko nepřiznává Gibraltaru právo na sebeurčení.

Nezávislost Gibraltaru by jednou provždy zbavila Španělsko přednostních práv na Gibraltar po skončení britské koloniální správy. Práv, jež jsou součástí Utrechtských smluv. Existence kolonie je pro Španělsko také přijatelnější než jiný způsob dekolonizace-integrace Gibraltaru do Spojeného království. Zde je problémem i malý počet obyvatel pro případný volební okrsek. Jinou možností by bylo, kdyby se Gibraltar stal tzv. korunní dependencí jako jsou ostrov Man a Normanské ostrovy. Spojené království s ohledem na Španělsko sice nevyšlo ani těmito způsoby vstříc požadavkům obyvatel Gibraltaru, kteří se v drtivé většině považují za Brity, ale v roce 1973 se Gibraltar – zároveň s Británií – stal územím Evropského společenství. Tím se mezinárodní aspekt problému ještě zvýšil a Gibraltar se tak vlastně stal jedinou kolonií (autoři tento fakt pominuli) v Evropské unii, bez práva volit do evropských institucí. Dekolonizace této jediné kolonie v EU se tak stala diplomatickým problémem i celé EU.

Tyto mé připomínky nechtěly snížit výsledky autorů obou článků, kteří poměrně pečlivě shromáždili základní údaje o politických systémech některých malých politických jednotek a úspěšně provedli jejich srovnání. Problémem bylo, že nepochopili potřebu zařazení těchto skutečností do širších politických procesů. Komparace politických systémů nemůže být pojata staticky a izolovaně od sledování politických jevů a procesů v jejich komplexnosti. V případě studia nesuverénních politických celků nevystačíme jen s komparativní analýzou politických systémů vytrženou z kontextu pochopení vývoje mezinárodních vztahů a konkrétněji

procesů dekolonizace. Toto nepochopení se stalo největší chybou autorů a dovedlo je nejen k řadě přinejmenším nepřesností, ale především k celkovému neuchopení dané problematiky. Otázka závislých území a území s problematickou suverenitou patří především do tematiky mezinárodních vztahů a geopolitiky a jenom v tomto kontextu můžeme pak přistupovat k jejich komparaci.

Poznámky:

1. Kubát M./Sokol P., *Velké systémy v malých zemích (komparativní analýza)*, Politologický časopis č. 3/2000, s. 197–222; *Kolonie, závislá území a impéria v současném světě*, Politologický časopis č. 3/2001, s. 233–257.
2. Srov. *Small States and the Commonwealth. The Round Table*, 75/1985.
3. Srov. Baar V., Rumpel P., Šindler P., *Politická geografie*, Ostravská universita, 1996, s. 37.

Summary:

Problems of Microstates and Dependent Territories

A paper is trying to put problems of microstates and dependent territories to the broader context of a contemporary international politics. A process of decolonization does not mean only a creation of new sovereign nation, but includes also other possibilities as a political integration with a former colonial power. Today's dependent territories are more results of a nonsuccesful process of decolonization than a relic of imperial policies of European states. Main problems of a today's decolonization are international disputes over sovereignty of these territories (Falklands, Gibraltar, West Sahara). That is why we have to study a politics of dependent territories always in a context of study of other territories with disputed sovereignty as territories under military occupation, territories of inter-mediate status, quasi-states or territories of uncertain status or international territories.